

αἰφνηδιάζουν, ἄλλοτε μένουν ἀπαρατήρητοι, ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ συσσωρευθοῦν βαθμιαίως ὅταν αἱ πράξεις ἐπαναλαμβάνονται συνήθως, καὶ τότε νὰ γίνουν πολὺ σοβαροὶ συντελεσταὶ τῆς ἐξελίξεώς μας. Αὐταὶ αἱ ἀθέλητοι, αἱ ἀπρόβλεπτοι συνέπειαι τῆς δράσεώς μας παίζουν τεράστιον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

10. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΣ

Χῶρος, χρόνος καὶ αἰτιότης δὲν ὑπάρχουν πραγματικῶς εἰς τὸν ἐμπειρικόν μας κόσμον. Ὑπάρχουν μόνον ἐκ τῶν προτέρων, πρὸ πάσης ἐμπειρίας καὶ ἀντιλήψεώς μας, εἰς τὴν διάνοιάν μας. Τὸν «ἀπρι-ορισμόν» τῶν τριῶν αὐτῶν εὐνοιῶν ἐχρειάσθη ὁ Κάντ διὰ νὰ ἀνοίξη, καθὼς λέγουν, ἓνα παράθυρον καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ νὰ ἴδῃ τί γίνεται εἰς τὸν «νοητὸν» κόσμον τῶν πραγμάτων καθ'αυτά. Μολονότι ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ, ὁ Κάντ ἐν τοῦτοις ἐγνώρισεν ὅτι εἶναι ἄχρονος, ἄχωρος καὶ ἀναίτιος.

Ἄλλὰ καὶ τοῦτο πάλιν εἶναι μία ἀπλῆ ἀφετηρία διὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ ἄλλων ἀκόμη περισσοτέρων γνώσεων περὶ τοῦ ἀνεπιγνώστου. Τὰς ἀναλύει διὰ μακρῶν ὁ Κάντ τόσον εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λογισμοῦ ὅσον καὶ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» του.

Θὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ συνοπτικῶς, τὰς σπουδαιότερας ἀπὸ τὰς σχετικὰς σκέψεις τοῦ Κάντ. Καὶ ἀκολουθοῦμεν διὰ τὴν εὐσύνοπτον συντομίαν καὶ τὴν αὐθεντικὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀποδόσεως τὸν νεοκαντιανὸν Ἀλβέρτον Λάνγκε, ὁ ὅποιος εἰς τὸν 2ον τόμον τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ὑλισμοῦ» του συγκεφαλαιώνει εἰς ἄδράς γραμμὰς τὴν θεμελιώδη ἀποψιν τοῦ διδασκάλου, «δίχως νὰ χάνεται», καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, «εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ἀτελειώτων ὀρι-

σμῶν καὶ ἐννοιῶν του, αἱ ὁποῖαι ἐνθυμίζουσι ἀρα-
βουργήματα καὶ γοτθικὴν ἀρχιτεκτονικὴν».

Πραγματικῶς τὸ ἀκριβὲς νόημα τῆς καντιανῆς
φιλοσοφίας περικλείεται εἰς τὴν ἀκόλουθον ἔκθε-
σιν τοῦ ἐπιφανοῦς μαθητοῦ του :

«Εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων ὅλα συνδέον-
ται μὲ τὴν σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Ἐκ τῆς
τῶν γενικῶν αὐτῶν κανόνων δὲν ἐξαιρεῖται οὔτε ἡ
ἀνθρώπινη θέλησις. Ὑπόκειται καὶ αὕτη ἐξ ὁλο-
κλήρου εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεως.

«Ἀλλὰ καὶ ὁ φυσικὸς αὐτὸς νόμος μὲ ὁλόκλη-
ρον τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἀλληλοδιάδοχον σειρὰν τῶν
γεγονότων εἶναι ἀπλῶς φαινόμενον. Ἡ φυσικὴ σύ-
στασις τῆς διανοίας μας ὁδηγεῖ ἀναγκαίως ἡμᾶς
εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν πλὴν τοῦ κόσμου τὸν
ὁποῖον ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ
ἓνα ἄλλον ἀκόμη κόσμον, φανταστικόν.

«Ὁ φανταστικὸς αὐτὸς κόσμος, καθ' ὃ μέτρον
δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μίαν ὠρισμένην περὶ
αὐτοῦ ἰδέαν, εἶναι ἓνας κόσμος φασματώδης ἀπο-
κύημα τοῦ ἐγκεφάλου μας»

«Καθ' ὃ μέτρον ὅμως τὸν θεωροῦμεν ὡς τὴν
γενικὴν ἐννοιαν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων κα-
θ' αὐτά, ἡ ὁποία εὐρίσκεται πέραν τῆς ἐμπειρίας
μας, ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ
φάντασμα.

«Διότι, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὁ κό-
σμος τῶν φαινομένων εἶναι προῖον τοῦ ὀργανι-
σμοῦ μας, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἠμποροῦμεν νὰ δεχ-
θῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος κόσμος ἀνεξαρ-
τήτως ἀπὸ τὰς ἐν ἡμῖν μορφὰς τῆς γνώσεως, ἓνας
κόσμος «νοητὸς»;

Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν εἶναι γνῶσις ὑπερεμπει-
ρικὴ (transzendent), ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ τε-
λευταία συνέπεια τῆς χρήσεως τῆς διανοίας μας διὰ
τὴν ἐπὶ τῶν δεδομένων στοιχείων κρίσιν.

« Εἰς τὸν νοητὸν αὐτὸν κόσμον μεταφέρει ὁ Κὰντ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Δηλαδή τὴν τοποθετεῖ ἔξω τοῦ κόσμου τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν ὑπὸ τὴν συνήθη ἔννοιαν τοῦ ὄρου, αἰσθητὸν, ὅπως διόλου ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον μας τῶν φαινομένων. Εἰς τοῦτον ὅλα συνδέονται ὡς αἰτίαι καὶ ἀποτελέσματα. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ ἀγνοῇ τὴν κριτικὴν τοῦ λογισμοῦ καὶ τὴν μεταφυσικὴν. Μόνον αὐτὸς εἶναι ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐπ' αὐτοῦ μόνον στηρίζονται αἱ κρίσεις μας περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἰς τὰς ἰατρικὰς, δικαστικὰς κ.λ.π. ἐρεῦνας.

« Ἐντελῶς ὅμως διαφορετικὰ εἶναι τὰ πράγματα ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν μας, εἰς τὴν ἀγωγὴν ἢ γενικῶς παντοῦ, ὅπου πρόκειται ὄχι νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς θελήσεως ἀλλὰ νὰ ἐξασκήσωμεν μίαν ἠθικὴν ἐπίδρασιν. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς πρέπει νὰ λάβωμεν πρωτίστως ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἔχομεν μέσα μας χαραγμένον ἓνα νόμον ποὺ μᾶς διατάσσει κατηγορηματικῶς κατὰ ποῖον τρόπον ὀφείλομεν νὰ ἐνεργήσωμεν.

Ἄλλὰ ὁ νόμος αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἠμπορεῖ καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ. « Δύνασαι διότι ὀφείλεις! », λέγει ἡ ἐσωτερικὴ φωνή, ὄχι ὀφείλεις διότι δύνασαι. Διότι τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος ὑπάρχει ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν δύναμίν μας....

Ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ κάθε ἐμπειρίαν ὁ Κὰντ πιστεύει ὅτι εὕρισκει μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τὸν ἠθικὸν νόμον, ὁ ὁποῖος ἐπιτάσσει κατηγορηματικῶς ὡς μία ἐσωτε-

(*) Ὅλαι αἱ ὑπογραμμίσεις ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν **Α.** Λάγγκε.

ρική φωνή, ἀλλὰ βεβαίως δὲν θὰ ἐκτελεσθῆ ἐπίσης ἐπιτακτικῶς.

«Μὲ τὸ νὰ ἀναλογίξεται ὅμως ὁ ἄνθρωπος ὡς δυνατὴν τὴν ἀπόλυτον ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἔξασκεῖται βεβαίως καὶ μία σχετικὴ ἐπίδρασις διὰ μίαν πραγματικὴν, ὅχι ἀπλῶς ὑποθετικὴν τελειοποίησιν.... Ἡ ἰδέα ὅμως τοῦ καθήκοντος ποὺ μᾶς ἐπιτάσσει «ὀφείλεις» δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μείνῃ καθαρὰ καὶ ἰσχυρά, ἂν δὲν συνδέεται μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐπιταγῆς αὐτῆς.

Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον πρέπει, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴν ἰσχύα τῶν πράξεών μας, νὰ μεταθεθῶμεν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν νοητὸν κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον καὶ μόνον εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ἐλευθερία.

«... Διὰ νὰ ἠμποροῦμεν νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν περὶ ἐλευθερίας διδασκαλίαν, πρέπει θεωρητικῶς νὰ τὴν δεχώμεθα ὡς δυνατὴν, ὅπου καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν τί λογῆς εἶναι αὕτῃ ἡ δυνατότης....

«Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἓνα μέλος του, καθορίζεται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος.

»Δὲν ὑπάρχει καμμία πράξις τοῦ ἀνθρώπου, μέχρι καὶ τοῦ ὑπερτάτου ἠρωϊσμοῦ εἰς τὸ καθήκον, ἢ ὁποία ἐξεταζομένη φυσιολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς νὰ μὴν καθορίζεται ἀπὸ προηγουμένην ἐξέλιξιν τοῦ ἀτόμου καὶ ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν βλέπει τὸν ἑαυτὸν του τοποθετημένον.

Ἀντιθέτως, ὁ Κάντ θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ ἰδέα ἀκριβῶς σεῖρά αὐτῆ τῶν γεγονότων ἢ ὁποῖα εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων ἐμφανίζεται

ὡς σειρά αἰτιώδης, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας.

«Ἡ σκέψις αὕτη ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως παρουσιάζεται ἀπλῶς ὡς δυνατή, ὁ πρακτικὸς ὅμως λογισμὸς τὴν θεωρεῖ ὡς πραγματικὴν, καὶ μάλιστα, μετὴν ἀκαταμάχητον ἐπιβολὴν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, τὴν κάμνει ἀπλῆν διαπίστωσιν ἑνὸς πράγματος ποὺ ὑπάρχει:

«Γνωρίζομεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐννοοῦμεν πῶς ἴμμορεῖ νὰ συμβαίῃ αὐτὸ. Ὡς ὄντα νοητικὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι.

«Καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑποκείμενον, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑψώνεται ὑπεράνω τῆς σφαίρας τῶν φαινομένων.

«Ἐνεργοῦντες κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀναλογιζόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ὡς ἓνα πῶγμα καθ'αυτὸ καὶ δικαιούμεθα νὰ κάμωμεν ἔτσι, μολονότι ὁ θεωρητικὸς λογισμὸς δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀκολουθήσῃ ἕως ἐκεῖ.»

Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Κάντ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἄλβέρτος Λάνγκε μᾶς μεταδίδει πιστῶς ὄχι ὅμως καὶ δίχως μερικὰς ἀτομικὰς ἐπιφυλάξεις του. Ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἰδίου τοῦ Κάντ «τὸν θεμέλιον λίθον εἰς ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἑνὸς συστήματος τοῦ καθαροῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» (Πρόλογος εἰς τὴν «κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» του).

Ἄλλ' ὁ θεμέλιος αὐτὸς λίθος ποὺ στηρίζει ἓνα δῆθεν νεώτερον φιλοσοφικὸν σύστημα, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά πολὺ σεβαστῆς ἡλικίας.

Μᾶς μεταφέρει εἰς ἐποχὴν πολὺ παλαιάν. Διότι τί ἄλλο ἔχομεν ἐδῶ παρὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς φωνῆς ἐκ τῶν ἔνδον, τοῦ «δαιμονίου» ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὁ Σωκράτης εἶχε παραστήσει ὡς ἠθικὸν νόμον; Καὶ ἡ τάσις αὕτη τοῦ νὰ ἀνεύρωμεν ἐντὸς ἡμῶν

καὶ ἠθικὸν νόμον δὲν εἶχεν ὁδηγήσει τὸν Πλάτωνα, ἀπαράλλακτα, ὅπως καὶ τὸν Κάντ, εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ ἑνὸς ὑπερεμπειρικοῦ καὶ μυστηριώδους κόσμου τῶν Ἰδεῶν; Καὶ ἐκεῖ ὅπως ἐδῶ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν διττὸν, κατὰ τὸ ἥμισυ ζῶον καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἄγγελος. Ζῶον ὡς φαινόμενον ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, ἄγγελος ὡς πρᾶγμα καθαυτὸ ἐντὸς τοῦ νοητοῦ κόσμου. Καὶ τώρα, ὅπως τότε ὅλη αὐτὴ ἡ θεωρία δὲν στηρίζεται εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν μάλιστα ὁ Κάντ θεωρεῖ ἐντελῶς ἀδύνατον, ἀλλὰ εἰς μίαν ψυχικὴν ἀνάγκην ἣ ὁποία πάντοτε ἐπιβάλλεται, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ φιλόσοφος φρονεῖ ὅτι ποτὲ δὲν θὰ εὔρη τὴν ἱκανοποίησίν της.

Ὁ Κάντ πιστεύει βεβαίως ὅτι ἡ ἰδική του ἀντίληψις ὄχι μόνον εἶναι ἀναγκαία διὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ μία ἀσβεστος δῖψα τῆς συνειδήσεώς μας, ἀλλὰ ὅτι καὶ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ. Πραγματικῶς ἂν δεχθῶμεν ὅτι χῶρος καὶ χρόνος καὶ αἰτιώδης σύνδεσμος δὲν ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸ κεφάλι μας, ἂν εἰς τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων καθαυτὰ βασιλεύη τὸ χάος, ἡ ἀναρχία καὶ ἡ ἀπλή σύμπτωσις, τότε ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐπίσης, διότι αὐτὸς κατὰ τὸν Κάντ δὲν εἶναι μόνον φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ πρᾶγμα καθαυτὸ δυνάμει τοῦ καθαροῦ τοῦ λογισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τοῦτον.

Ἴδου πῶς μᾶς ἐξηγεῖ ὁ Κάντ τὸ σημεῖον αὐτό:

«Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἐπομένως εἶναι μία ἀπὸ τὰς φυσικὰς αἰτίας τῆς ὁποίας ἡ αἰτιότης ὑπόκειται κατ' ἀνάγκην εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς νόμους.

«Ὡς τοιοῦτος ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατ' ἀνάγκην καὶ ἓναν ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα πρᾶγματα τῆς φύσεως. Λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ τοιούτου χαρακτῆρος χάρις εἰς τὰς δυνάμεις καὶ

ικανότητάς του, τὰς ὁποίας ὁ χαρακτήρ ἐξωτερικεύει διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων.

«Εἰς τὴν ἀψυχον ἢ τὴν ἀπλῶς ζωώδη ἔμψυχον φύσιν δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ ἀντικρούζωμεν οἰανδήποτε ἱκανότητα ἢ δύναμιν κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ μόνον ὡς αἰσθητὸν πρᾶγμα ἐμπειρισμοῦ.

«Ὁ ἄνθρωπος ὅμως, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἄλλα, ὀλόκληρον τὴν φύσιν τὴν νοεῖ μόνον διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων, λαμβάνει γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ δι' ἀπλῆς ἐσωτερικῆς καταλήψεως (Apperzeption) κατὰ τὰς πράξεις του καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς καθορισμοὺς του, τοὺς ὁποίους δὲν ἠμπορεῖ ποτὲ νὰ κατατάξῃ μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθησέων του. Εἶναι, πραγματικῶς, ἐν μέρει μὲν φαινόμενον, ἐν μέρει ὅμως, δηλαδὴ ὡς πρὸς ὠρισμένας ἱκανότητας, καὶ καθαρῶς νοητὸν ἀντικείμενον, διότι ἡ ἐνέργειά του δὲν δύναται νὰ γίνῃ διὰ τῶν αἰσθησέων ἀντιληπτή.

«Ὁνομάζομεν τὴν ἱκανότητα αὐτὴν διάνοιαν (Verstand) καὶ λογισμὸν (Vernunft).

«Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐντελῶς ἰδιαιτέρως καὶ κατ' ἀπόλυτον προτίμησιν διακρίνεται ἀπὸ ὅλας τὰς ἐμπειρικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀντικρούζει τὰ ἀντικείμενά του ὡς ἰδέας. Καὶ αὐτὸς εἶναι πού καθορίζει τὴν διάνοιαν, ἢ ὁποία ὕστερον κάμνει ἐμπειρικὴν χρῆσιν τῶν ἐννοιῶν της (ἀκόμη καὶ τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν της)».

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Κὰντ πραγματοποιεῖ ἓνα νέον σάλτε μορτάλε πέραν τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως.

Ἄφοῦ πρῶτον κατέληξεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ὁ κόσμος τῶν μὴ δυναμένων νὰ γνωσθοῦν πραγμάτων καθ'αυτὰ εἶναι ἄχρονος, ἄχωρος καὶ ἀναίτιος, κατορθώνει ἔπειτα νὰ ἀνακαλύψῃ μέσα εἰς τὸν ἀνεξερεῦνητον καὶ ἄγνωστον αὐτὸν κόσμον ἓνα πρᾶγμα

καθαυτό πού νά ἤμπορεῖ κάλλιστα νά γνωσθῆ̄ : Τὸν ἀνθρώπινον λογισμόν. Καὶ συμπεραίνει : Εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ λογισμοῦ μου φθάνει διὰ τοῦ λογισμοῦ μου. Πρὸς τοῦτο δὲν χρειάζομαι κανένα μηχανισμόν αἰσθήσεων. Μὲ τὸ νά γνωρίσω τὸ καλύτερόν μου ἔγω̄, ἐγνώρισα ἤδη ἓνα πράγμα καθαυτό.

Εἰς τὸ καντιανὸν αὐτὸ συμπέρασμα δυνάμεθα νά ἀντιτάξωμεν τὰ ἀκόλουθα :

Διὰ νά γνωρίσω τὸν λογισμόν μου χρειάζομαι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀπλοῦ γεγονότος ὅτι σκέπτομαι. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μοῦ λέγει μόνον ὅτι ὑπάρχω, τίποτε ἄλλο. Ἄλλὰ ἐξ ἄλλου οὔτε τὸ ἀπλοῦν σκέπτεσθαι ἤμπορῶ νά τὸ συλλάβω μὲ τὸν νοῦν μου, νά τὸ σκεφθῶ. Κάθε μία ἀπὸ τὰς σκέψεις μου ἔχει ἓνα περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν εἶναι ἀντιλήψεις ἐξωτερικαί, ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων. Ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πλέον ἀφηρημένην σκέψιν δὲν ἤμπορῶ νά παραμερίσω ποτὲ τὰς ἐντυπώσεις. Ὅπως τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δὲν ἤμπορῶ νά τὸν γνωρίσω παρὰ μόνον ὡς μίαν σχέσιν μὲ τὸν νοητικόν μου μηχανισμόν, ἔτσι καὶ τὸν μηχανισμόν τοῦτον δὲν ἤμπορῶ νά τὸν γνωρίσω διαφορετικὰ παρὰ εἰς τὴν σχέσιν του μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

* * *

Ἄλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ μόνον. Ἡ αὐτοπαρατήρησις τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ μου δίδει ἐλάχιστα μόνον καὶ πολὺ ἐπισφαλῆ ἀποτελέσματα, ἀνὰ αὐτὰ δὲν τὰ συγκρίνω μὲ τὰς παρατηρήσεις ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι δι' ἐμὲ εἶναι ἀσφαλῶς ὄχι πράγματα καθαυτά, ἀλλὰ ἀπλᾶ φαινόμενα.

Δὲν ἤμπορῶ νά ἰδῶ μέσα εἰς τὸ ἴδιο μου τὸ μάτι οὔτε νά σχίσω τὸ κρανίον μου καὶ νά ἀνατάμω τὸν ἐγκέφαλόν μου.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα γνωρίζω περὶ τῶν

ὀργάνων μου τὰ ὀφείλω εἰς παρατηρήσεις πού ἔχουν γίνει ἐπὶ ἄλλων ἀνθρώπων. Δίχως αὐτὰς δὲν θὰ ἐγνώριζα κἂν ἂν ἔχω ἐγκέφαλον, καὶ προτοῦ ἐφευρεθῆ ὁ καθρέπτης δὲν θὰ ἐγνώριζα πῶς εἶναι ἐξωτερικῶς τὰ μάτια μου.

Τέλος εἶναι ἐπίσης ἀδύνατον, καθ' ἣν στιγμὴν κάμνω μίαν σκέψιν εἰς τὸν νοῦν μου, νὰ σκέπτομαι ταυτοχρόνως περὶ αὐτῆς. Αὐτὸ θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, ὅταν πλέον θὰ ἔχη τελειώσει ἡ σκέψις μου ἐκείνη καὶ μοῦ ἀπομένει ἡ ἀνάμνησίς της.

Τὰς παρατηρήσεις βεβαίως ἐπὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ἐλλιπῶς μόνον θὰ τὰς ἐννοήσω, ἂν δὲν τὰς συγκρίνω καὶ μὲ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου.

Αἱ μὲν χωρὶς τὰς δὲ εἶναι ἀτελεῖς.

Καὶ τὴν πνευματικὴν μας ἱκανότητα θὰ τὴν γνωρίσωμεν μόνον ὡς ἓνα μέρος τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Εἶναι τελείως ἀνθαίρετος ἡ προσπάθεια τοῦ Κάντ νὰ ἀποσπάσῃ τὸν λογισμὸν ἀπὸ τὸν σύνδεσμὸν τοῦ μὲ τὸν κόσμον αὐτόν, διὰ νὰ τὸν κατατάξῃ εἰς κάποιον ἄλλον κόσμον, περὶ τοῦ ὁποίου, καθὼς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, δὲν γνωρίζει τίποτε ἀπολύτως!

Ἄλλὰ ὁ Κάντ δὲν σταματᾷ οὔτε ἐδῶ. Ἀρχικῶς τὸ πρᾶγμα καθ'αυτὸ ἦτο ἓνα ἀντικείμενον ἔξω ἀπὸ ἐμὲ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ ἐπ' ἐμοῦ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γεννᾷ ἐντός μου ὠρισμένας ἐντυπώσεις καὶ παραστάσεις.

Τώρα ἐξαφνικᾶ ὁ Κάντ μετατρέπει μίαν λειτουργίαν τοῦ Ἐγὼ μου εἰς ἓνα ἀντικείμενον, εἰς ἓνα πρᾶγμα καθ'αυτὸ, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ τὸ σῶμα μου, εἶναι ταυτόσημον μὲ τὸ Ἐγὼ μου. Τὸ Ἐγὼ αὐτὸ εἶναι δι' ἐμὲ ταυτοχρόνως φαινόμενον (ὡς σῶμα μὲ ὅλας τὰς λειτουργίας του πλὴν τῆς σκέψεως) καὶ πρᾶγμα καθ'αυτὸ (ὡς σκέψις μου).

Ἡ μετατροπὴ αὐτὴ μιᾶς λειτουργίας τοῦ Ἐγὼ

εἰς τοῦτο τὸ Ἔγώ, μιᾶς πνευματικῆς ἐνεργείας τῆς προσωπικότητος, εἰς πνευματικὴν προσωπικότητα, ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν διὰ τῆς ὁποίας ὁ Κάντ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸν γήινον κόσμον τῶν πραγμάτων καθ'αυτά, ὁ ὁποῖος συχνὰ παράγει πολὺ βρωμερὰ πράγματα, εἰς ἓνα ὑπεργήινον κόσμον. Τώρα βλέπομεν διατὶ τοῦ χρειάζεται ἡ ἰδεατότης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Κάντ κατορθώνει ἀπὸ τὸ πρᾶγμα καθ'αυτό, πού τὸ εἶχεν ἀρχικῶς θέσει ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ὄριον τῆς γνώσεως, νὰ κατασκευάσῃ τὸ φιλοσοφικὸν ἀπόσταγμα ἑνὸς μυστικοῦ κόσμου καὶ νὰ μεταμορφώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἓνα καταπληκτικὸν ὄν, τὸ ὁποῖον μὲ τὸ ἓνα τοῦ πόδι πατεῖ εἰς τὴν χώραν τῶν σωμάτων καὶ μὲ τὸ ἄλλο πατεῖ πέραν ἀπὸ τὰ ἀπηγορευμένα σύνορα, εἰς μίαν ἄλλην ἄγνωστον χώραν μυστικῶν ὄντων καὶ φαντασμάτων. Φυσικὰ εἰς ἓνα τόσον ἀνώτερον ὄν δὲν ἀρμόζει νὰ ζῆ μέσα εἰς τὸ χάος. Διὰ τοῦτο τὸ βασίλειον τῆς αὐθαιρεσίας προκειμένου περὶ αὐτοῦ λαμβάνει τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας.

Εἰς τὸν πίνακα τῶν «κατηγοριῶν» τοῦ ὁ Κάντ ἀντιπαρατάσσει τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν σύμπτωσιν. Ὅπου ὅμως ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ ἀντίθεσις αὐτῆ μετατρέπεται καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀντιτάσσεται ἡ ἀναγκαιότης. Ἐλευθερίαν δὲ ἐδῶ ἐννοεῖ ὁ Κάντ τὴν ἰδιότητα μιᾶς καταστάσεως νὰ ἀρχίζῃ ἀφ' ἑαυτῆς.

Μία «ἐλευθερία» τοιούτου εἴδους εἶναι πραγματικῶς πρωτότυπος. Διότι καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν δῆθεν ἀκανόνιστον, ἄνευ νόμων καὶ χαώδη κόσμον τῶν πραγμάτων καθ'αυτὰ τοῦ κόσμου τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς, ὁ Κάντ ἀναγνωρίζει τὴν ἀναγκαιότητα τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς λογικῆς καὶ τὴν αὐστηρὰν ἐπιταγὴν ἑνὸς ἀκάμπτου, ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου.

Ἐπιφάνειαι δὲ εἶναι ἀνεκταὶ εἰς τὸν «νοητὸν» κόσμον, ὅπως δὲ εἶναι δυνατὰ οὔτε εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Οὔτε ἐκεῖ οὔτε ἐδῶ ἡμπορεῖ δύο καὶ δύο νὰ κάμουν πέντε καὶ μόνον τὸ ἀληθές, τὸ ὠραῖον καὶ τὸ ἀγαθὸν βασιλεύουν.

Ἀκριβέστερον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐλευθερία εὐρίσκεται μᾶλλον εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, διότι ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος, χάρις εἰς τὸ ζωῶδες τμήμα τῆς φύσεώς του, ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ διασπᾷ τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καὶ κάμνει πραγματικῶς ἀφθονον χρῆσιν αὐτῆς του τῆς δυνατότητος, προξενῶν τοιουτοτρόπως συχνὰ μεγάλας στενοχωρίας εἰς τὸ ἀγγελικὸν (*) ἕτερόν του ἡμισυ, ἂν καὶ ὄχι ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, διότι αἱ μορφαὶ αὗται τῆς ἀντιλήψεως δὲν ἰσχύουν δι' ὄντα τοῦ νοητοῦ κόσμου.

Μεγάλας δυσχερείας παρουσίασεν εἰς τὸν Κάντ ἡ ἀντινομία τῶν δύο ἀντιλήψεών του, κατὰ τὰς ὁποίας εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων βασιλεύει ἡ ἀναγκαιότης, τὰ πάντα γίνονται, σύμφωνα μὲ ἀναλλοιώτους νόμους τῆς φύσεως, καὶ ὅμως « ἡ αἰτιότης τῶν νόμων τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἡ μοναδική, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν νὰ πηγάζουν ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου. Πρὸς ἐξήγησιν των εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν καὶ μίαν αἰτιότητα διὰ τῆς ἐλευθερίας ».

Εἰς τὰ δύο ἔργα του, «Κριτικὴ τοῦ καθαρῶν λογισμοῦ» καὶ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ τὴν ἀντινομίαν του αὐτὴν διὰ μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς ἀπαγωγικῶν συλλογισμῶν.

(*) Διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἀγγελικόν, ὅπως ἐξεφράζοντο ὁ Λούθηρος, ὁ Γκαίτε καὶ ὁ Σίλλερ. Ὁ Σίλλερ εἰς τοὺς «Δησιάς» του λέγει ὁ «ὠραῖος, ἀγγελικὸς, θεϊκὸς Κάρολος». Καὶ ὁ Γκαίτε ἐπίσης χρησιμοποιεῖ μὲ ἀνάλογον τρόπον τὸ ἐπίθετον «ἀγγελικὸς» εἰς τὴν 3ην σκηνὴν τῆς 1ης πράξεως τοῦ «Φάουστ».

Μᾶς δίδει τὸ συμπέρασμα ὅλον τῶν συλλογισμῶν του εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» ὡς ἀκολούθως:

Ἡ σύγκρουσις μεταξὺ φυσικῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας κατὰ τὴν αἰτιολόγησιν τῶν συμβαινόντων ἐν τῷ κόσμῳ ἤρθη, διότι ἀπεδείχθη ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀληθοῦς συγκρούσεως, ὅταν θεωρήσωμεν τὰ συμβάντα καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν κόσμον ἐντὸς τοῦ ὁποίου συμβαίνουν, ὅπως ἄλλωστε καὶ πρέπει νὰ τὰ θεωροῦμεν, ὡς ἀπλᾶ φαινόμενα. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ δρῶν ὄν, ὡς φαινόμενον οὐκ ἔχει μίαν αἰτιότητα εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἢ ὁποία συμφωνεῖ ἐκάστοτε πρὸς τὸν φυσικὸν του μηχανισμόν.

Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐνέργειαν του θεωρεῖται ταυτοχρόνως ὡς νοούμενον (ὡς καθαρὰ νόησις εἰς τὴν χρονικῶς μὴ δυναμένην νὰ προσδιορισθῇ ὑπαρξίν του) καὶ ὡς τοιοῦτο δύναται νὰ περιέχῃ ἓνα καθοριστικὸν λόγον τῆς φυσικῆς ἐκείνης αἰτιότητος, ἐλεύθερον ἐν τούτοις ἀπὸ κάθε φυσικὸν νόμον.

Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν δώσωμεν ἔννοιαν εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἓνα πράγμα μᾶς λέγει καθαρὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει: ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν διακόπτει τὴν πορείαν τῆς αἰτιώδους ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν φαινομένων. Ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦτο μόνον ἔχει ἀποτέλεσμα, ὅτι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ γεγονός δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ δύο διαφορετικὰς πλευρὰς. Ἀπὸ τὴν μίαν παρουσιάζεται ὡς ἀναγκαιόν, ἀπὸ τὴν ἄλλην ὡς προῖόν τῆς ἐλευθέρας, ἀναιτίου θελήσεως.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐξηγεῖ ὁ Κάντ τὴν ἀποψίν του καὶ μὲ ἓνα παράδειγμα:

«Ἄς πάρωμεν λέγει, μίαν προᾶξιν ἠθελημένην, λ. χ. ἓνα κακόβουλον ψεῦδος, μὲ τὸ ὁποῖον κάποιος ἐσκόρπισε σύγχυσιν εἰς τὴν κοινωνίαν.

«Πρῶτα θὰ ἐξετάσωμεν τὴν προᾶξιν τοῦ αὐτὴν εἰς τὰ ἐλατήρια ἀπὸ τὰ ὅποια προῆλθεν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν θὰ κρίνωμεν πῶς δύναται νὰ καταλογισθῇ εἰς τὸν δράστην τῆς μαζι μὲ ὅλας τῆς τὰς συνεπείας».

Εἰς τὴν πρόθεσιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὠρμήθη ὁ δράστης, βλέπομεν τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κακὴν τοῦ διαπαιδαγώγησιν, τὰς κακὰς συναναστροφὰς, τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις κ.λ.π. Ἔτσι εὐρίσκομεν ὅτι ἡ προᾶξις τοῦ εἶναι ἐπαρκῶς καθωρισμένη. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ μετρήσωμεν τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει κατὰ τὸν Κάντ νὰ τὰ παραβλέψωμεν αὐτὰ ὅλα. Θὰ ἀφήσωμεν τελείως κατὰ μέρος τὴν ἰδιοσυστασίαν τοῦ κακοποιοῦ καὶ θὰ θεωρήσωμεν «τὴν περασμένην σειρὰν τῶν συνθηκῶν καὶ περιστάσεων ὡς μηδέποτε ὑπάρξασαν, θὰ ἐξετάσωμεν τὴν προᾶξιν αὐτὴν ὅλως διόλου ἀνεξάρτητα αὐτὸ τὰς προηγουμένας καταστάσεις».

Κρίνομεν λοιπὸν τὴν προᾶξιν ὄχι ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν ὠρισμένων καταστάσεων, ἀλλὰ ὡς προᾶξιν ἣ ὁποῖα ἐτελέσθη τελείως ἄσχετα ἀπὸ οἵασδήποτε περιστάσεις. Τοῦτο διαιτυπώνεται μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λογισμοῦ» ὅπου καὶ ἐξηγεῖται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

Ἡ μορφή αὐτὴ βασίζεται εἰς ἓνα νόμον τοῦ λογισμοῦ, τὸν ὅποιον θεωροῦμεν ὡς μίαν αἰτίαν ποὺ ἠμποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ καθορίσῃ διαφορετικὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἀδιαφόρως ὅλων τῶν προειρημένων ἐμπειρικῶν συνθηκῶν καὶ περὶ τῶν καταστάσεων. Δηλαδή τὴν αἰτιότητα τοῦ λογισμοῦ τὴν θεωροῦμεν ὄχι ὡς ἀπλῶς συναγωνιζομένην μὲ τὴν ἐμπειρικὴν αἰτιότητα, ἀλλὰ ὡς πλήρη αὐτὴν καθ' αὐτὴν, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη τὰ αἰσιθητὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας ἦσαν ὄχι ὑπὲρ αὐτῆς ἀλλὰ ἐναντίον τῆς. Ἡ προᾶξις ἀποδίδεται εἰς τὸν νοητόν, τὸν

λογικὸν χαρακτῆρα τοῦ πράξαντος. Ἄμέσως τώρα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκστομίση τὸ κακόβουλον ψεῦδος του ὑπέχει πλήρη τὴν εὐθύνην. Διότι ὁ λογισμὸς ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν ἐμπειρικῶν περιστάσεων καὶ συνθηκῶν τῆς πράξεως, ἦτο τελείως ἐλεύθερος. Καὶ εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ λογισμοῦ πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ὅλη ἡ πρᾶξις».

Ἐδῶ παρατηροῦμεν κάτι ἐντελῶς νέον: Ἡ «κατηγορικὴ προσταγὴ» ποὺ περιλαμβάνεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον τοῦ Κάντ—«ὀφείλεις νὰ πράξης τοῦτο κ.λ.π.» ἐξετάζεται ὡς καθοριστικὸς συντελεστῆς ὄχι τῶν πράξεων, ἀλλὰ μόνον τῆς κρίσεως μας περὶ τῶν πράξεων. Τὰς πράξεις τὰς ἀφήνει ἀθίκτους, αὐταὶ ἔχουν ἐπαρκῶς καθορισθῆ ἀπὸ τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Ἐκ τῶν ὑστέρων μόνον μᾶς ἐπιτρέπει ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ ὑψώσωμεν τὴν ἠθικὴν μας ἀγωνάκτησιν διὰ τὴν κατ' ἀνάγκην συντελεσθεῖσαν πρᾶξιν. Καὶ αὐτὸ φυσικὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὸ κάμωμεν παρὰ μόνον ὅταν πρωτίστως ἀγνοήσωμεν τελείως ὅλας τὰς προηγουμένας αἰτίας, ποὺ κατ' ἀνάγκην ἐπροκάλεσαν τὴν πρᾶξιν, καὶ τὴν ἀντικρύσωμεν ὡσάν νὰ ἦτο μὲ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν ἠθελημένη. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ὑπάρχει εἰς τὴν σκέψιν μας μόνον. Ἀποδεικνύεται ἐπομένως ὅτι εἶναι καθαρὰ αὐταπάτη, ὅπως εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ «κατηγορικὴ προσταγὴ», ἡ ὁποία κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Κάντ δὲν δύναται νὰ ἀλλάξη καθόλου τὴν αἰτιωδῶς προσδιορισμένην ἐνέργειάν μας.

Ἄν ἔτσι ἀντιληφθῶμεν τὸ ἀνωτέρω χωρίον—καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐννοίαν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τοῦ δώσωμεν ἡ διατύπωσίς του—τότε βεβαίως ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπάνω μας παρουσιάζεται ὡς παρὰ πολὺ ἀσήμαντος. Καὶ ὅμως ἡ πείρα μᾶς πείθει, ὅτι τὰ ἠθικὰ αἰσθητά δύνανται νὰ ἀσκή-

σου ν. μεγάλην επίδρασιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐάν ὅμως παραδεχθῶμεν, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἀντίληψις, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἀπλῶς μία ἀπὸ τὰς αἰτίας τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν μαζί μὲ ἄλλας, τότε ἀνατρέπεται ἡ μυστικὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ πράξεις μας εἶναι ἤδη καθωρισμέναι ἀπὸ «μόνην τὴν αἰτιότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου» δίχως τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λογισμοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος παραμένει τάχα ἔξω τῆς αἰτιότητος αὐτῆς.

Τὸ ζήτημα δὲν διαφωτίζεται περισσότερο οὔτε μὲ τὰς ἀκολουθοῦσας συμπληρωματικὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς δίδει εἰς τὸ τέλος ὁ Κάντ ἐπὶ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας :

«Πρέπει βεβαίως νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν θέλομεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἶναι πραγματικὴ ἡ ἐλευθερία ὡς μία ἀπὸ τὰς δυνάμεις αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ μας κόσμου. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδείξωμεν οὔτε καν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατή».

Τὸ μόνον ποὺ ὁ Κάντ ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία σύγκρουσις μεταξὺ τῆς αἰτιότητος τῆς φύσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν κάθε αἰτία ἐνὸς φαινομένου ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν ἰδικήν της αἰτίαν, καὶ τῆς ἐλευθερίας αἰτιότητος εἰς τὴν ὁποίαν ἓνα «νοούμενον» πράγμα καθ'αυτὸ δύναται νὰ γίνῃ αἰτία δίχως καὶ τὸ ἴδιον νὰ ἔχῃ τὴν αἰτίαν του.

Ἡ ἀντίφρασις αἴρεται ἀπὸ τὸν Κάντ μὲ μίαν ἀπλουστάτην μέθοδον. Μᾶς δίδει τὴν ἄδειαν νὰ ἀγνοήσωμεν κατὰ τὰς περιστάσεις τὴν αἰτιώδη ἀναγκαιότητα, ὅποτε δὲν ὑπάρχει πλέον κανένα ἐμπόδιον νὰ σκεπτόμεθα ὅλα τὰ πράγματα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς «ἐξ ἐλευθερίας αἰτιότητος» δηλαδὴ εἰς τὸ κενόν.

*
* *

Ὁ Κάντ, καθὼς νομίζει, ἀπέδειξεν ὄχι μὲν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι πραγματικὴ ἢ δυνατὴ, ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἀπλῶς νοητὴ.

Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι δυνατὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ τοῦ Κάντ ὑπὸ ἓνα μόνον ὄρον : ἂν δηλαδή ἀγνοήσωμεν τελείως τὴν πραγματικότητα.

Τὸ χάσμα μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως, ἀντὶ τὸ νὰ γεφυρωθῇ, μὲ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν γίνεται ἀληθινὴ ἄβυσσος, εἰς τὴν ὁποίαν κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις.

ΑΙΤΙΟΤΗΣ Η ΣΥΝΑΡΤΗΣΙΣ ;

Μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος περὶ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος καὶ περὶ ἀναγκαιότητος. Ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὰς ἐννοίας αὐτὰς καὶ σήμερον ἀκόμη, μετὰ τὰ πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατήληξεν ἡ νεωτέρα Φυσικὴ ;

Ὁ Μὰχ ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς καὶ μαζὶ τοῦ συμφωνοῦν οἱ ἐπιφανέστεροι ἀπὸ τοὺς φυσιοδίφες τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Ἐἰς τὸ ἀξιωματικόν σύγγραμμά του « Ἡ ἀναίρεσις τοῦ μηχανικοῦ ὕλισμοῦ ἀπὸ τὸν Ἐρνέσιον Μὰχ » ὁ Φρ. Ἀντλερ λέγει τὰ ἑξῆς :

« Εἰς τὴν φυσικὴν, ὅταν πρόκειται περὶ αὐστηρῶν καὶ σαφῶν ἐπιστημονικῶν διατυπώσεων, δὲν χρησιμοποιοῦν πλέον σήμερον καθόλου τὸ σχῆμα « αἰτίον καὶ ἀποτέλεσμα », πού συνδέονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο διὰ τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος. Οἱ ὄροι αὐτοὶ ἀπαντῶνται ἀκόμη εἰς ἐκλαϊκευτικὰ μόνον βιβλία τοῦ χειροτέρου εἴδους, δηλαδή βιβλία πού συσκοτίζουν τὸ ζήτημα περισσότερο. Ἀντὶ τῶν παλαιῶν, πρωτογόνων καὶ ἀκαταλλήλων αὐτῶν ἐννοιῶν, χρησιμοποιοῦνται τρεῖς πρὸ πάντων ἐννοιαὶ ἀσυγκρί-